

Herinneringen aan de evacuatie van 75 jaar geleden

Toen ik op een dag in juni 2019 naar het ochtendnieuws op tv zat te kijken, hoorde ik dat er op dat moment wereldwijd meer dan 70 miljoen mensen als vluchtelingen onderweg waren. In 2009 waren dat er ruim 43 miljoen, dat betekende dus een toename van 27 miljoen in tien jaar tijd. Ik moest weer denken aan de tijd dat mijn familie zelf voor oorlogsgeweld moest vluchten, niet zo massaal en niet zo ver, maar wel als vluchtelingen. Het besef dat je het als kind ook hebt meegemaakt, maar het woord evacuatie inmiddels een verre herinnering is geworden kan, een mens wel dwingen er even bij stil te staan.

Het idee daar iets over te schrijven werd ons aangereikt door een van de actieve leden van het Millingse Jaarboek, Wil Oteman. Die stapte bij ons binnen toen we in een kleine familiekring de 86^{ste} verjaardag van mijn oudste broer Willem vierden, maar al snel werd het duidelijk dat zij samen al met een plannetje rondliepen. Het ging namelijk om onze familie, het gezin van Bernd en Bets Spann: Hoe hebben deze mensen de oorlog en de evacuatie beleefd en doorstaan? Ter plekke besloten wij dat ieder zijn herinneringen aan die periode op papier zou gaan zetten. Uiteraard waren echte herinneringen van bepaalde gebeurtenissen alleen maar voor de oudsten van ons van toepassing, maar ook konden de verhalen die de jongeren onder ons ‘van horen vertellen’ hadden, nog wel wat aanvullende info geven. Ik ben een van de zeven kinderen uit het gezin (de jongste is pas geboren na de evacuatie) en ik probeer de herinneringen aan de evacuatie, met de hulp van mijn broers en zussen zo goed mogelijk te vertellen.



Bernd Spann en Bets Spann-Peters

Laten wij beginnen met het ontstaan van ons gezin, het gezin van Bernard (Bernd) Spann, geboren op de Dender in Millingen in 1903, en Elisabeth (Bets) Peters, geboren in Cuijk 1906. Zij hebben elkaar in hun jonge jaren leren kennen en als kinderen hadden zij de oorlog van 1914-1918 ook al meegemaakt! Zij leefden in een armoedige en slechte tijd, maar hoe moeilijk het ook was, de liefde zou zegevieren en zo was het ook bij Bernd en Bets, want eindelijk in 1932 konden zij in het huwelijksbootje stappen. In de helft van een huisje aan de dijk, dat daar eenzaam tussen de cafés van Jan van Bon en Hannes Burgers stond, trokken zij in. Dat zij gelukkig getrouwd waren, behoefde geen twijfel. Dat bleek ook wel uit de jaarlijkse gezinsuitbreiding. Eind 1940 telde het gezin al acht personen.

De tijd verstreek en de oorlog brak uit, wat voor ons kinderen nog niet zo veel betekende, wij wisten nog niet zo goed wat dat allemaal inhield. Wij woonden nog tot 10 april 1943 aan de dijk, maar toen verhuisden onze ouders naar de Bloedakker en in de Tuinstraat A 58, op hemelsbreed nog geen 500 meter van het dijkhuisje verwijderd, vonden wij ons nieuwe thuis. Wij waren snel gewend aan de nieuwe omgeving en de veranderde situatie. De oudsten onder ons begonnen ook wel te merken wat een oorlog eigenlijk betekende. De een na de ander ging naar school en dat veranderde

veel aan onze kindertijd. We zagen veel meer van onze omgeving en leerden steeds meer mensen uit het dorp kennen, we kregen vriendjes en vriendinnetjes en Wim werd zelfs misdienaar.

Toen de oorlog op zijn hevigst was, gebeurde het verschillende keren dat wij 's nachts het bed uit moesten en in de kelder onder ons huis moesten zitten, omdat er bommen werden gegooid, gelukkig allemaal ver van ons vandaan. Er werd heel veel over gesproken en wij merkten aan de ernstige gezichten van onze ouders dat zij veel zorgen hadden. Toen er geruchten gingen dat het front naderbij kwam had dat tot gevolg dat de mannen in onze buurt, die bijna allemaal op de scheepswerf werkzaam waren, bijeen kwamen en besloten om schuilkelders te gaan graven achter de huizen, en zodanig groot dat er ruimte was voor meerdere families.

Ik weet nog goed toen zij onze schuilkelder gingen graven; de locatie was op de scheiding van onze tuin en die van buurman Vermeulen. Net achter de huizen werd een langwerpige kuil uitgegraven van naar schatting 7 x 3 meter met een diepte van circa anderhalve meter. Door de vloer een halve meter dieper uit te graven op ca. 40 cm uit de wanden, bleef er rondom een lange zitplaats over en was er in het midden tevens stahoogte gecreëerd. Bij de in- en uitgang werd die z.g. zitbank een stukje verwijderd en een smalle gleuf van nog geen meter breedte, maar met de dubbele lengte, werd de uitgang. Op die uitgang werd aan beide zijden een sleuf rechts en links gegraven die trapsgewijs opliep, zodat men van twee kanten de kelder in en uit kon gaan. Wat mij bijzonder is bijgebleven waren de gladde en rechte wanden en ook dat er rondom zitplaatsen waren gecreëerd. Het is moeilijk dat allemaal te beschrijven, maar aan wat die mensen, met name mijn vader, buurman Vermeulen's zoon Hent, buurman Verwijst met de zonen Gerdje en Lambert (zoon Fest werkte gedwongen in Duitsland) en tenslotte de burens Bernd en Jaap Hock presteerden, was duidelijk te zien dat deze mensen allemaal geweldig goed met de schop en de spade overweg konden, want alles was recht en glad uit de kleigrond uitgestoken; het waren vakmensen op velerlei gebied! De kelder werd enkele dagen later met stalen platen (geleend van de scheepswerf) afgedekt en met een laag aarde bedekt. Van al de staalplaten die de vele schuilkelders na een poosje bedekten zou men na de oorlog bij Bodewes een behoorlijk schip hebben kunnen bouwen.

De schuilkelder was van binnen dan wel mooi glad, gezellig en warm was het er niet, maar de vrouwen uit ons woongroepje, de dames Huisman, ons moeder, en de meisjes Truus en Marie Verwijst, wisten er met wat oude dekens en kleedjes toch wel



Tekening van de kelder. Tekening: Annelies Spann

wat van te maken. Hoe het met de verwarming en de verlichting gesteld was, weet ik niet meer, waarschijnlijk met kaarsjes of olielampen, maar vroegtijdig was onze veilige schuilplaats, bestemd voor 21 personen gereed. Wij gingen gewoon verder in ons wereldje van onwetendheid en van de oorlog hadden we nog geen sjoegie; wel merkten we dat onze ouders wat nerveuzer werden naarmate de tijd verstreek. Op een dag zag ik dat mijn vader in de bijkeuken (op de deel), net achter de tussendeur een groot gat in de betonnen vloer aan het hakken was en ik vroeg hem waarom dat moest. Als antwoord kreeg ik te horen dat hij daar in een kist met stro onze radio ging verstoppen. Hij was bang dat die anders door de soldaten kapot zou worden gemaakt. Daaruit begreep ik toen wel dat er eens soldaten zouden kunnen komen en dat de mensen daar bang voor waren. Enkele weken later werd er in het opkamertje boven de kelder een groot luik in de vloer uitgezaagd, precies onder het ledikant waarin onze ouders sliepen en dus eigenlijk onzichtbaar. Wij kregen toen te horen dat we misschien moesten evacueren als de oorlog dichterbij kwam en onder de houten vloer in een kruipruimte zouden dan alle meubelen en spulletjes worden opgeborgen.

Toen zij al die voorzorgsmaatregelen hadden genomen, brak ook al snel de tijd aan van bedjes ruilen voor een harde lemen ligplaats. Koud hadden wij het niet, er lagen voldoende dekens en de vrouwelijke burens kregen ook meestal enkele kinderhoofdjes op hun schoot, want die dienden dan mooi als hoofdkussens. Wij gingen niet meer naar school en als er in de kelder voor ons, de jeugd, een periode van verveling optrad, deden we allerhande spelletjes met de gezusters Verwijst en daarbij leerden zij ons

ook het punniken. Een gewoon leeg houten garenklosje met vier kleine spijkertjes erin en een draad dik garen of wol waren de enige benodigdheden. Wij hadden materiaal genoeg, in alle kleuren van de regenboog, want wie had er in die tijd geen naai-, brei- of versteldoos in huis! Met behulp van Truus en Marie punnikten wij lange bontgekleurde koordjes, een leuke bezigheid waar je lang plezier aan had. Wij hadden ook wel wat nuttig werk te doen, want vaak moesten we met een fles melk een hele tijd zitten schudden, karnen noemden men dat, en wij zongen daarbij dan het welbekende liedje van toen, ‘foekepottierij’. Naderhand kregen we dan allemaal een bekertje karnemelk te drinken, jawel, bij de boterhammetjes met daarop de eigengemaakte boter. Op rustige momenten gingen wij op de korenvelden, waar de oogst al van was binnengehaald of nog in bussels lag, ‘aore’ rapen, in de boomgaarden de valappels rapen die niet geoogst werden en als het kon piepers rapen, al waren ze ook nog zo klein; we vergaarden alles wat eetbaar was. Eigenlijk waren wij ongemerkt het hele seizoen wel ergens naar op zoek. Het werd wel steeds zorgelijker en dat merkten we thuis heel goed als onze ouders er met elkaar over spraken.

Van die dagen en misschien wel weken herinner ik mij nog steeds één ding heel goed; toen hadden we allemaal grote angst. Wim vertelt: Het was op een donkere avond toen er een brandend vliegtuig over ons dorp scheerde en neerstortte in de rivier. Wij moesten als de bliksem de schuilkelder in, maar wij treuzelden wat en konden nog net zien hoe het gevaarte schuinshangend achter de huizen verdween. En zo’n beeld blijft je altijd bij.

Het leven van onze ouders en van alle mensen in onze regio moet wel erg zorgelijk zijn geweest, maar wij, de jongeren, voelden alleen een bepaalde spanning. Ons moeder klaagde geloof ik nooit, maar wel was ze bezorgd over het feit dat er nergens nog zout te krijgen was, want er lag een volgroeid varken in het varkenskot en dat dier moest geslacht worden, maar zonder zout om te pekelen was dat niet mogelijk. Toen Wim op een dag met twee emmertjes worstennat thuiskwam, die hij had gehaald bij slager Janssen uit de Prümesteege en waarmee moeder balkenbrij wilde gaan maken, kwam vader binnen met het slechte nieuws: “We moeten weg, geen ontkomen aan!” Toen zagen wij moeder echt huilen.

Nadat het trieste bericht dat we moesten gaan evacueren bekend was, werd er bij iedereen in het dorp hetzelfde gedaan, zoveel mogelijk de spulletjes wegstoppen. Bij ons was dat ook het geval, de Weckpotten die in de kelder stonden gingen met de radio in het eerder genoemde schuilplaatsje onder de vloer van de deel en als metselaar had ons vader daarvoor wel de nodige spulletjes bij de hand. Heel veel

van de huisraad verdween onder de opkamervloer. Draagbare spulletjes, kleding en onmisbare toiletartikelen werden bijeen gepakt en klaargelegd voor de overtocht. De laatste nacht thuis brak aan en wij deden natuurlijk geen van allen een oog dicht!

Er was maar één optie, we moesten naar het noorden, de rivier over, en wat er allemaal gebeurde op die bewuste oktoberdag weet ik niet meer precies, maar wel weet ik nog dat ons vader in de vroege ochtend nog snel ergens bij een boer een zak vol appels gehaald, geplukt, geraapt of gekocht had, wie zal het zeggen; die moesten per se mee voor onderweg. Het waren grote lichtgroene appels, geen mooie rode en ronde sterappeltjes zoals wij die kenden, deze waren langwerpig van vorm en hartstikke zuur. Albert, ons jongste broertje, die nog erg korte beentjes had, werd in de kinderwagen gezet, daar werden de meeste appels, ander kleingoed en wat flessen gevuld met water ook ingelegd. Met tranen in de ogen keek ons moeder nog een keer naar het lekker vetgemeste en slachtrijpe varkentje, dat nieuwsgierig naar buiten stond te loeren, want vader had het tussendeurtje naar zijn uitloopruijnte opengezet.

En toen gingen we op weg, naar de dijk, waar het erg druk bleek te zijn. Pas veel later stapten wij in ons roeibootje, een erfstuk van onze een jaar eerder op 63-jarige leeftijd



Evacuatiemonument van Pauline Lutters aan de Heerbaan in Millingen: gezin op de vlucht, gemengde gevoelens... Foto: Bart Lelie

aan een hartaanval bezweken Opa Spann, de zalmvisser van weleer. Om ons heen stonden veel mensen die ook naar de overkant moesten en diverse bootjes voeren af en aan met mensen die bijna allemaal natte ogen hadden.

Wij zagen de ernst van het geheel nog niet helemaal in, maar begrepen best wel dat het menens was en geen avontuur. Toen we aan de overkant waren, gingen vader en vrienden van hem nog diverse keren op en neer om de burens en ook andere mensen over te zetten. Daarna zette de stoet zich in beweging en lopend ging het langs de andere Rijnsoever richting Tolkamer.

Tolkamer werd onze eerste rustplaats en na die lange wandeling over de dijk waren wij allemaal doodmoe en hongerig. Bij een van de vele gastvrije families die op Tolkamer woonden, werden wij opgenomen en samen met onze ouders kregen wij iets goeds te eten, en later geen lemen kleibed, maar een lekkere zachte slaapplaats. De volgende ochtend heel vroeg gingen vader en de gebr. Verwijst nog een keer terug naar Millingen om nog wat spulletjes op te halen en toen vader terug kwam vertelde hij dat ons varken geslacht was door iemand die wél zout had gehad...

Een dag later trokken wij weer verder en in dezelfde formatie, met de kinderwagen voorop, sjokten wij mee met de vele mensen die dezelfde weg hadden gekozen. De familie Verwijst bleef bij ons en Ria, mijn oudste zus, weet zich nog te herinneren dat onderweg, tijdens een luchtgevecht, een van de meisjes Verwijst in paniek naar een huis rende waar een schuifraam half open stond. Van louter angst probeerde het meisje daar door te kruipen, maar halverwege bleef ze steken en met een gehavend en pijnlijk been moest ze wat later weer mee verder lopen. In het begin hadden wij niet zo'n probleem met de lange wandeling en vaak werden de allerkleinsten door de mannen op de arm of op de schouder genomen, maar Wim, Ria en ik waren daar al te groot voor. Wel konden wij ergens onderweg in de Achterhoek een heel stuk meerijden op een platte boerenkar die door een sjokkend paard langzaam werd voortgetrokken. Ook moesten we nog ergens in de berm van de weg wegduiken omdat er vliegtuigen overvlogen.

Uiteindelijk kwamen we tegen de avond in Doetinchem, waar alle vluchtelingen werden opgevangen in een groot gebouw, waar het warm was en iedereen wat te eten kreeg voorgeschoteld. Er stonden enorme ketels soep en iedereen kon daar voldoende van eten. De een vond het lekker, de ander niet, ik hoorde in ieder geval bij de anderen: het was preisoep, en ik zag alleen maar de lange groene slierten die aan de

opscheplepel bleven hangen. Ondanks moeders aandringen bleef ik toch dom doen en moest daarom tevreden zijn met een van onze zure appels. Hoe de nachtverblijven er waren weet ik niet meer want we konden allemaal eigenlijk nog wel staande slapen en hadden daar die avond geen benul van. De volgende ochtend zagen we allemaal jongens met kale koppen lopen, die naar het nabij liggende bos werden begeleid. Later werd verteld dat daar een Duits straf- en doorgangskamp voor jeugdigen was, maar velen van ons hadden er een goede nacht doorgebracht.

Dankbaar voor alles gingen we de volgende dag weer verder de Achterhoek in, nog steeds samen met de familie Verwijst, vaak met een steunende arm of schouder voor onze twee jongste zusjes Greetje en Riekske, want de weg was wel erg lang. Toen we tenslotte in Lichtenvoorde waren aangekomen, werden we allemaal ondergebracht in “Hotel de Koppelpaarden” (dat hotel bestaat nog steeds) en daar konden wij ook overnachten. Niemand van ons kinderen wist precies wat een hotel was, wel dat je er kon overnachten, maar niet dat je in een gebruikt bed moest kruipen. Dat was daar wel het geval en het stro in de matrassen bleek wel overjarig te zijn en vermoedelijk hadden er ook al diverse Duitse soldaten in geslapen. Wij, maar vooral de meisjes, zaten de volgende morgen stijf vol met luizen en vlooien en (zo vertelt Ria): moeder schaamde zich bijna dood en ze huilde van onmacht en verdriet. Riekske had haar hele hoofd stuk gekrabd en zelf zat ik nog dagenlang onder de neten. Zoiets vergeet je nooit meer!

Er werd besloten dat wij in Lichtenvoorde zouden blijven, maar wel moesten wij op diverse plaatsen worden ondergebracht. De eerste nacht sliepen we allemaal in een klooster dat bij de kerk stond en waar anders alleen zusters of nonnen woonden, daarna werden we onderverdeeld in het dorp. Vader en Moeder met Albert bleven nog wat langer in het klooster, maar vonden later onderdak bij de familie Te Vruchte. De man was een kleermaker en woonde met zijn vrouw in een groot huis in het centrum, vlak bij de veemarkt. Hun kinderen waren allemaal al volwassen en voor onze ouders en Albert was er nog een plaatsje vrij. Wij, de overige kinderen, werden aan de dorpsgrens bij verschillende gezinnen ondergebracht, maar wel allemaal in een straal van hooguit een halve kilometer. Greetje en Riekske bleven bij elkaar en werden bij de familie Giessen opgenomen. Ik herinner mij dat het op een grote boerderij was waar een al wat ouder echtpaar met tien kinderen en nog maar weinig vee op stal hun onderdak hadden. Het jongste kind wat daar woonde was een meisje van amper 10 jaar, waarmee onze meisjes geluk hadden, want voor de rest waren het allemaal zo'n beetje volwassenen.



Groepsfoto 25 jarig huwelijksfeest nov. 1944. Foto uit het album van de familie Spann

Op bijgevoegde foto ziet men het gezin die in november 1944 werd genomen ter gelegenheid van het 25 jarig huwelijksfeest. De zes personen die er op zijn afgebeeld en niet tot de familie behoorden waren ons buurmeisje Marie Verwijst, (boven vijfde van links) die ook in dezelfde buurt was gehuisvest en daar een vriendje had gevonden. Verder nog enkele vrijers en de twee kleine magere grietjes van Spann, voor rechts op de foto Greetje en links ons Riekske, toen 6 en 7 jaar oud, mochten trots mee op de foto, waar veel aandacht werd geschonken aan een netjes zittende strik in het dunne haar. Zij kunnen zich van al die evacuatiebelevissen niet meer zo veel herinneren, maar bij deze foto komt er toch weer het een en ander bovendrijven. Jarenlang bleven zij bevriend met enkelen die op deze foto zijn afgebeeld, Marie Verwijst liet haar vriendje later weer alleen en trouwde in Millingen met Bernje Cornelissen. Later in de winter zijn Greetje en Riekske weer verhuisd naar een wat rustigere gezin, zij werden opgenomen bij twee ongehuwde zussen die aan de varkensmarkt woonden, lekker kort bij Vader en Moeder en dus weer een beetje meer contact. Naar hun zeggen vonden zij het daar wel leuker als bij de Fam. Giesen, maar een jongen van een jaar of vijftien die er ook woonde vonden ze allebei helemaal niet leuk, die plaagde te veel. Ria had het, zoals zij vertelt, erg goed getroffen. Zij werd opgenomen in een gezin van een weduwe met drie volwassen dochters waarvan de oudste getrouwd was en de twee anderen een vaste vriend hadden. Die dametjes hebben Ria, zoals



Het huis van de familie Boschker omstreeks 1950. Bij het herstel van de voorgevel is de oude voordeur vervangen door het tweede raam van rechts. Aan het bijgewerkte metselwerk is nog te zien waar granaten destijds zijn ingeslagen. (Foto beschikbaar gesteld door Vereniging Oudheidkunde Lichtenvoorde)

ze nu nog vertelt, lekker verwend! Wim en ik bleven ook mooi bij elkaar; op goed honderd meter afstand van Ria's verblijfplaats werden wij twee opgenomen bij de familie Boschker.

Het was een groot boerenhuis, alles nog compleet met stallen in het achterste gedeelte, maar er was geen vee meer. De bewoners waren een al wat ouder echtpaar met twee kinderen, een dochter van rond de dertig, die in huis haar moeder hielp, en een iets oudere zoon, die van beroep slager was; vandaar dan ook dat er buiten een apart slachthuis stond. Ook was in het achterhuis een grote ruimte gecreëerd waar de geslachte dieren werden opgehangen om uit te lekken, vandaar waarschijnlijk een rode tegelvloer.

Omdat de mensen al wat ouder waren, werden zij door Wim en mij automatisch Opa en Oma Boschker genoemd en de twee volwassen kinderen waren gewoon Bennie en Johanna. Wij waren blij dat we het zo goed getroffen hadden, kregen goed te eten, vooral vleeswaren natuurlijk, en sliepen 's nachts in een bedstee, achter gesloten deurtjes. Na enige tijd moesten wij echter voor Opa Boschker tabaksbladeren 'nerven', want hij maakte zelf sigaren. Dat was een moeilijk klusje, want er mochten absoluut geen scheurtjes in de bladeren komen, die moesten allemaal als dekblad dienst kunnen doen. Wij vonden dat eigenlijk lariekoek, want voor elke sigaar had

hij drie of meer bladeren nodig als vulling die hij altijd zelf fijsneed. Dat kon ons 'eigenwijze Spannenkopjes' soms wel eens opstandig maken, maar we deden ons best, het moest wel!

Wij hadden er een gewoonte van gemaakt om bijna dagelijks bij elkaar op visite te gaan. Samen met Ria liepen we even naar Greetje en Riekske, die we dan meenamen naar onze ouders en Albert, zodat we toch nog wel een beetje de echte familiesfeer konden creëren. Ook maakten we kennis met andere kinderen, en een vriendje had ik al snel gevonden: dat was ook een evacuë en hij woonde verderop bij ons in de buurt. Ria had zelfs een vriendinnetje aan de overkant van de weg. We hoefden ons dus niet te vervelen. Ook leerden wij allerlei spelletjes waarvan we thuis nog nooit gehoord hadden; met name het damspel wilde er bij ons wel in en dus besloten wij om op bepaalde dagen bij Boschker te gaan dammen. We zaten dan altijd voor in de woonruimte annex keuken bij het grote raam, zodat we zon en licht konden opvangen.



De familie Boschker omstreeks 1943, v.l.n.r.: Opa Theodorus Boschker (1889-1979), Oma Boschker, Bennie Boschker (1916-1998), Johanna Boschker (1915-1945), w.s. Diny Paashuis (1920-1981), de verloofde van Bennie Boschker, en een neef. (Foto beschikbaar gesteld door Vereniging Oudheidkunde Lichtenvoorde)

Het was 4 januari 1945, wij zouden gaan dammen en Wim zat alvast in zijn stoeltje voor het raam lekker te lezen, want de anderen zouden zo komen. Ria was al op weg in de richting van het speelplekje van mij en mijn evacu vriendje. Die had mij net verteld dat hij een sigaret had gevonden en die zouden wij samen eens lekker gaan proberen op te roken. Zo kwam het dus dat ik Ria met een smoesje afscheepte en zij omkeerde en naar haar vriendinnetje ging, terwijl Wim gewoon verder las in zijn boek. Inmiddels waren wij aspirant-rokers het achterveld ingelopen, waar een oude bouwval stond met een diepe kuil ernaast. Dat gat hadden wij ‘uitgedroogd zwembad’ gedoopt. We kwamen er wel vaker en het was niet erg ver van de straatweg waar wij woonden. Even later deden wij na elkaar onze allereerste trek aan een sigaret, en gelijktijdig werden we samen kotsmisselijk, maar ja, even goed doorademen en het ging wel weer. Opeens werden we opgeschrikt door het geluid van een aantal heel laag overvliegende vliegtuigen en het knetteren van vele schoten en van schrik deden we het bijna in onze broek. De sigaret was ergens neergevallen en gedooft en met knikkende knieën haastten wij ons op weg terug naar huis. Het was echter niet mogelijk om daar te komen, want er waren heel veel mensen op de been en er was paniek en geschreeuw. Wij werden naar het huis waar Ria in woonde geduwd en daar hoorden we dat het huis van Boschker was beschoten en er mensen gewond waren. Gezien heb ik daar niets van, maar Ria weet nog goed hoe zij het allemaal heeft beleefd: Op die middag kwam Martien naar me toe lopen, ik was al naar hen onderweg en hij zei tegen me: ga jij maar vast naar Wim, ik ga nog even met mijn vriendje naar het dorp een boodschap doen, ik kom zo! Daarop antwoordde ik, dan ga ik nog even naar mijn vriendin aan de overkant en ik wacht wel totdat je terug bent. Die beslissing bleek achteraf de beste die ik ooit genomen heb, want toen ik met mijn vriendinnetje aan het spelen was brak er een geweldig luchtgevecht los tussen de Geallieerden en de Duitsers. Zoals gewoonlijk bij luchtalarm doken wij onder de grote tafel, behalve de oude opa die stokdoof was, die moesten we bij het raam vandaan trekken. Toen de vliegtuigen weg waren, bracht de oudere zus van mijn vriendinnetje mij naar de overkant en tot onze grote schrik zagen we nogal wat mensen staan bij het huis waar Wim en Martien woonden. Ik rukte mij los en rende naar het huis, waar de oude moeder in de deur stond en tegen me zei: Ria, ga maar naar het slachthuis, daar ligt Wim, je vader en moeder komen ook zo. In het achterhuis zag ik alleen maar de zwaar verminkte dochter, de bewusteloze zoon en de oude vader die licht gewond was aan een been en leunend tegen een balk nog rechtop kon staan. De ruimte ernaast was het bewuste slachthuis met die rode vloer en daar lag Wim; hij was buiten bewustzijn en ik zag heel veel bloed. Het bloed van de gewonde mensen had zich vermengd met het bloed van de geslachte koeien die daar hingen aan stellingen; begrijpelijk dat de arts die Wim zo zag liggen, dacht dat

het allemaal zijn bloed was en zei: laat hem maar liggen, ik kan daar niets meer aan doen. Hij ging zich verder bekommeren om de dochter; helaas was voor haar geen hulp meer mogelijk. Als ik er achteraf aan terugdenk, besef ik pas wat dat leugentje van Martien ons toch veel leed bespaard heeft, wij zouden dan gewoon samen achter het raam gezeten hebben. Dat raam was door ontploffende mortiergranaten totaal weggevaagd.

Hoe heeft Wim het zelf ervaren en wat is hem nog bijgebleven van het gebeurde op die bewuste dag en de maanden daarna? Hij vertelt: Van Lichtenvoorde naar Harreveld lag naast de weg een brede sloot en een tram- of spoorlijntje waarop regelmatig een treintje zijn weg zocht, zo ook op die bewuste 4^{de} januari 1945. Toen werd dat tramlijntje mijn ongeluk. Op die dag werd het treintje vanuit de lucht met mortierkogels beschoten en stopte precies in de vluchtlijn op een paar honderd meter van ons huis. Alle passagiers doken de sloot in en konden zich gelukkig allemaal redden. Mijn broer Martien was buiten aan het spelen (inmiddels weten we beter) en omdat wij zouden gaan dammen bleef ik rustig nog wat zitten lezen in de kamer voor het raam. Opeens ontstond er een vreemd geluid dat mij door de voordeur naar buiten lokte, precies op het moment dat er op de stoep een mortiergranaat uiteen spatte. Toen ik me van schrik omdraaide, trof een scherf me in de linkerzij, naar later bleek bijna in het hart. In een waas herinner ik me mijn dierbaren (“Moeder, ik gá niet dood”) en de burgemeester, die mijn natuurlijk toegesnelde vader verzekerde dat hij geen last zou krijgen. Het moet er heel bloederig hebben uitgezien: ze hadden me in het dagelijks gebruikte slachthuis neergelegd. Vader bracht mij en de andere gewonden (waarvan er één onderweg stierf) op een boerenkar naar het noodziekenhuis in Harreveld, waar hij te horen kreeg dat ik niet te redden was; het onwaarschijnlijke feit dat een keukenbroeder dezelfde bloedgroep had als ik gaf de dokter de moed om het tóch te proberen. Drie moeilijke maanden van langzaam herstel volgden, waarvan ik me eigenlijk alleen de schuine moppen herinner die op onze mannenafdeling getapt werden....

Zo luiden de verhalen van Wim zelf en van Ria, die direct na het ongeval ter plekke was, en het liegt er niet om hoeveel leed onze ouders hebben moeten verwerken. Ik heb er weinig van gezien, alleen op afstand, maar mijn ouders zag ik wel van dichtbij en vooral moeder heeft erg veel zitten bidden en huilen, waarvan ons vooral het eerste steeds werd aangeraden. Wij deden wel zoveel mogelijk wat ons werd gevraagd, maar ik was opeens alleen bij de treurende familie Boschker. Johanna was overleden en Bennie was erg ziek. Hij had nog wat splintertjes metaal in zijn hoofd, die niet

verwijderd konden worden en die hem zijn verdere leven nog veel hoofdpijn bleven bezorgen. Opa Boschker moest een hak van zijn voet missen en had daar ook veel last van; jammer dat zijn humeur vanaf de dag van het ongeluk zo verslechterd was. Oma Boschker was, zoals veel later bleek, door een scherf in haar rug getroffen, maar daar had zij niets over gezegd en pas toen er een flinke ontsteking bijkwam, moest ook zij even naar het ziekenhuis. Ik zie het nog voor me als ik er aan denk, krom gebogen stond zij in de pan soep te roeren en de tranen vielen niet altijd naast de pan, zij had veel verdriet.

Vanaf de dag dat het allemaal gebeurd was, kwam de verloofde van Bennie inwonen en zij verzorgde alles wat er in het gezin gedaan moest worden. Haar naam was Dinie Paashuis en het was een lieve vriendelijke vrouw, die mij bijzonder verwendde: ik had altijd meer vlees en worst op het bord dan de volwassenen. Het slagerswerk moest wel doorgaan en omdat Bennie het niet kon, kwam er tijdelijk een andere slachter. Dat was een kerel als een boom, altijd vrolijk en erg vriendelijk tegen iedereen. Ik vroeg hem steeds naar de blazen van de geslachte dieren, die werden dan opgeblazen en gedroogd zodat we ze als voetbal konden gebruiken. Op een dag vroeg ik weer om zo'n blaas maar toen was ik wat te vroeg, dus sneed de slachter het nog bijna volle orgaan uit het dier en gooide dat lachend naar mij toe. De blaas liep leeg toen die in mijn nek terecht kwam.

Toch leefden wij weer wat op, met Ria bleef ik dammen, met mijn evacuatievriendje trok ik nog veel op en tabaknerven deed ik alleen, maar dat was allemaal geen reden om mijn oudere broer niet erg te missen. Ergens waren wij kinderen wel wat afwezig of werden we dom gehouden door onze ouders, want pas heel veel later hoorden wij dat Lambert Verwijst, de vriendelijke buurman was overleden. Nadat Wim door de ergste fase heen was en al wat opknapte, mocht hij bezoek ontvangen en daarvan maakten Ria en ik ruimschoots gebruik. Wij liepen twee keer in de week van Lichtenvoorde naar Harreveld om hem even te bezoeken en samen wat te babbelen. Hoe lang die wandelweg was, weet ik niet, maar voor ons was het wel een heel eind. De eerder vernoemde spoorlijn en de sloot liepen helemaal door tot in Harreveld en op de heenweg liepen wij over de bielzen van het spoor, we telden ze dan en sprongen soms een hele tijd van de ene op de andere biels; lang konden we dat niet, onze beentjes waren nog net iets te kort.

Hoe vaak wij geteld hebben weet ik niet meer, ook niet hoeveel er lagen maar soms leek er geen einde aan te komen. Het was wel altijd fijn dat we dan bij Wim konden

uitrusten en gezellig onze verhaaltjes konden uitwisselen. Op de terugweg liepen we rechts van de weg, dus niet over het spoor maar gewoon gewoon in wandeltempo. Wij zagen dan altijd die kleine lichtjes, de kattenogen in het wegdek, en die werden natuurlijk ook geteld. Dat was toch wel een mooie afwisseling op dat saaie landschap, want dat werd het eigenlijk al snel voor ons. Op een dag, toen we weer op de terugweg waren, stond er een vrouw langs de straat bij een pad dat naar een boerderij liep en zij sprak ons aan. Zij vroeg ons vriendelijk wie wij waren en waarom wij elke week een paar keer langs kwamen. Toen wij haar hadden verteld dat we telkens naar ons broertje gingen die in het ziekenhuis lag vroeg zij: “Zouden jullie een bordje karnemelksepat lusten?”, waar wij natuurlijk een volmondig ja op antwoordden, met het gevolg dat wij vanaf die dag twee maal in de week buitenshuis karnemelksepat gingen eten.

Er zaten dus ook wel vrolijke kanten aan het geheel, naast het verdriet dat er overal te zien was, zowel bij onze ouders, als bij Boschker in huis. Met Wim ging het gelukkig steeds beter en ook moeder en Ria gingen soms te voet naar hem op bezoek. Omdat het winter was en er water in de sloot naast het spoor stond en het ook nog glibberig en glad was, gleed moeder eenmaal uit en moest Ria haar uit de sloot trekken. Volgens haar eigen zeggen leed Ria daar meer mee dan moeder zelf! Vader liet ons vaak een stukje granaatsplinter zien dat de artsen bij Wim uit de rug hadden gehaald; dat kleine stukje metaal had een vast plekje in vaders portemonnee gevonden. Wim merkt op: Wat jammer dat vader dit ‘souvenir’ is kwijtgeraakt, net als het ‘evacuatieschrift’ dat hij dag na dag bijhield! Het zou voor ons verhaal veel hebben betekend....

Wim vertelt verder: Maar goed, ik genas en kwam daags voor Pasen, 1 april 1945, weer thuis. Mijn levendigste herinnering heeft te maken met een gekookt eitje dat ik bij onze gastfamilie Boschker kreeg. Ik was er blijkbaar niet enthousiast genoeg over (was ik in Harreveld zo verwend?) en heb het moeten weten... Verder was er de drukte van de juist toen in gang gezette bevrijding, met alle lawaai eromheen van alsmaar aanrollend militair materieel en de sensatie die de bevrijding met zich bracht. Ik herinner mij nog levendig dat we in ‘onze straat’ opeens een onbekende man zagen van wie werd verteld, dat hij – een jood – jarenlang verstopt had gezeten in een ruimte achter een gevel van een van de huizen waar wij elke dag voorbijkwamen...

Wim was in die dagen vaak bij moeder en dat begrepen wij ook wel na al die narigheid en ik hielp Bennie Boschker, die ook weer aardig op de been was. Vol trots toonde hij mij een lange vlaggenmast die waterdicht verpakt langs het hofpad begraven was geweest. En ondanks het verdriet in huize Boschker moest de mast in de voortuin en

hoog in de top wapperde vanaf die dag weer fier de Hollandse driekleur. Wim ging zoals gezegd bijna elke dag naar het dorp naar onze ouders. Ria was weer veel bij haar vriendin en kwam ook niet meer dammen. Maar aan alles kwam een einde, dus ook aan onze evacuatie, en ergens in mei vertrokken wij, herenigd als één gezin, na overal hartelijk afscheid genomen te hebben, uit Lichtenvoorde. Ik weet niet meer hoe, maar het was zeker niet te voet, zoals wij er een half jaar eerder aangekomen waren.

Toen wij in Millingen aankwamen en zagen hoe het er overal uitzag en de beteuterde gezichten van onze ouders bemerkten, wisten we al meteen dat het er nog geen koek en ei was. Ook thuis was het een grote smeerboel, de radio en de overige spulletjes die vader had ingemetseld op de deel waren foetsie, evenals de meubels die onder de slaapkamervloer waren weggestopt. Wat er nog stond of lag, was eigenlijk onbruikbaar geworden, want alles had onder water gestaan. We zagen moeder huilend door het huis lopen en konden vader vaak horen foeteren als hij zich aan de geweldige ravage ergerde. Pas toen hoorden wij waarom Lambert Verwijst niet meer terug was gekomen. Hij was in de afgelopen winter in Lobith door oorlogsgeweld overleden. Groot verdriet dus op twee deuren afstand. Hoe wij die maanden doorgekomen zijn weet ik niet meer zo goed, er was te veel in het dorp en in de buurt gebeurd en zoveel te beleven, zeker voor belhamels van zo'n jaar of tien.

Wij gingen weldra weer naar school en probeerden een half jaar in te halen. Toen de eindrapporten kwamen, ging bijna de hele Millingse jeugd 'voorwaardelijk' over. Wij hadden geluk dat vader bouwvakker was en zelf allerlei dingen kon maken of herstellen en van lieverlee kregen we weer een mooi en gezellig thuis, we kregen zelfs een heel nieuw adres, Tuinstraat A 58 werd omgedoopt in Graaf van Berghstraat 2. Waarom weet ik niet. De schuilkelder, die nog altijd half vol water stond, moest worden verwijderd en gedempt, ook de verrotte spullen die er in hadden gestaan moesten opgeruimd worden. In ieder geval kreeg Bodewes de staalplaten netjes terug. En langzaam knapte Millingen weer op, de kerktoren kwam er weer op en overal werden de kapotgeschoten huizen herbouwd of hersteld, Millingen herrees en werd weer mooi. Ook de mensen die er woonden werden weer gelukkig en overal werden er buurtverenigingen opgericht en bevrijdings- of herdenkingsfeesten gevierd.

Bij ons thuis was alles in korte tijd ook weer in orde gekomen. Eindelijk kwam het al vroeg in dit verhaal aangeduide zevende kind: het was een zusje en wij noemden haar Erna. Zij wordt pas vernoemd in de laatste regels van dit familieverhaal, maar ja, uiteindelijk kwam ze ook pas 'ER NA'...